

Anna Maria Grego, Maja Žumer

Razsvetljenje na Slovenskem

UVOD

Pričujoč članek je posvečen razsvetljenstvu, natančneje, kako se je to revolucionarno evropsko gibanje odražalo na slovenskih tleh ter njegove posledice. Za lažje razumevanje in primerjavo, najprej predstaviva samo gibanje v Evropi z vidnimi predstavniki in njihove težnje, kasneje pa se osredotočiva na slovenski prostor. V nadaljevanju predstaviva razlike in podobnosti med gibanjema v Franciji in v slovenskem prostoru, nato pa kako se je to odražalo v literaturi. Osredotočiva se na Antona Tomaža Linharta, ki je med drugim tudi avtor prevoda dramskega dela *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, saj je odlomek iz omenjene komedije v okviru sejma *Liber.ac.* v moderno francoščino prevedlo 10 študentk Oddelka za prevajalstvo.

I RAZSVETLJENSTVO V EVROPI

Evropsko razsvetljenje je kulturnozgodovinsko obdobje, ki se je začelo v Angliji v drugi polovici 17. stoletja s Francisom Baconom (1561–1626), kjer je svoj vrh doseglo z Johnom Lockom (1632–1704), ki je na podlagi predhodnikov formuliral razsvetljenske misli. Angleški razsvetljenci so kot pomembno strujo zasnovali deizem, ki je odzvanjal tudi na Slovenskem in ki pravi, da je »Bog ustvaril svet, vendar se ne vtika v njegov razvoj« (Kos 2010: 64). Razsvetljenje je Evropo zaznamovalo na družbenem, filozofskem in umetniškem področju, vendar pa za razliko od baroka in renesanse ni postalo pravi umetnostnozgodovinski pojem, temveč je bilo predvsem ideološko gibanje (Kos 2007: 201). Ker to gibanje ni ustvarilo samostojne književne stvari, so se njegovi predstavniki posluževali slovstvenih smeri kot so klasicizem, rokoko, anakreontika in satiričnega

ali filozofskega romana. Iz Anglije se je razširilo v Francijo, kjer se je zoperstavilo monarhiji, absolutizmu ter vplivom jezuitov in katoliške cerkve. Vodilni predstavniki francoskega razsvetljenstva so bili Voltaire (1694–1778), Montesquieu (1689–1755), Beaumarchais (1732–1799) in Diderot (1713–1784) (Kos 2010: 64–65). Razsvetljenski misleci so se zavzemali za svobodo izražanja, progresivno družbo, kritizirali so cerkev, poudarjali pomen razuma, znanosti, vrednost človeškega življenja in verjeli v svobodo in enakost. Zagovarjali so človeški razum in trdili, da mora biti družba v skladu s človekovimi potrebami (ibid.). Poudarjali so materializem in kritizirali duhovščino in ostale privilegirane stanove ter se zavzemali za ločitev cerkve od države, pojavil pa se je tudi ateizem. Z drugimi besedami razsvetljenstvo razumemo kot čas razuma in kot čas, ki predstavlja začetek modernega obdobja. S svojimi idejami so razsvetljenci postavili temelje sodobni družbi. Kant v eseju *Kaj je razsvetljenstvo?* zanj podaja naslednjo definicijo: »Razsvetljenstvo je človekov izhod iz nedoletnosti, ki je je kriv sam.« Nedoletnost predstavlja nezmožnost uporabe svojega razuma, brez vodstva nekoga drugega. Za nedoletnost pa smo krivi sami, če imamo razum, nimamo pa odločnosti in poguma, da bi ga uporabljali (Kant 1987: 1).

V času razsvetljenstva se pojavi novo pojmovanje človeka in njegovega delovanja (Škafar 1998: 40). Človek je bil postavljen v središče zgodovinskega dogajanja. V to obdobje segajo tudi začetki zanimanja za človeško psihologijo in zavzemanje za človekove pravice. Evropsko razsvetljenstvo se je delilo na konzervativno, zmerno sredinsko in radikalno. To se je pokazalo na primer zlasti v religiji, kjer je del razsvetljenstva ostal zvest krščanstvu, drugi je prisegal na razumno religijo deizma, tretji pa ga popolnoma zavrnil in se zatekel k ateizmu. Takšna radikalna misleca sta bila na primer d'Holbach in Diderot. Razdelitev pa je bila vidna tudi v filozofiji, kjer so nekateri sledili metafiziki 17. stoletja, večji del mislecev pa se je usmeril k empirizmu, ki so ga gojili in razvijali filozofi in misleci na Otoku, skepti in agnosticizmu (Kos 2007: 203).

Razsvetljenstvo se je kot gibanje širilo po Evropi, vendar je imelo v raznih delih Evrope svoje posebnosti, saj se je prilagodilo političnemu, ekonomskemu in splošnemu stanju države ali celo kraja. Kljub temu pa lahko trdimo, da ima razsvetljenstvo splošne značilnosti, ki so bile širom Evrope podobne in na podlagi katerih ga lahko ločimo od drugih gibanj (Škafar 1998: 53). V Nemčiji, kjer se je razsvetljenstvo pojavilo po letu 1750, je bilo bolj socialno, manj politično in je kritiziralo kulturne pojave, moralo in religijo, čeprav je pomembno vlogo odigral tudi pietizem. Največji nemški predstavnik tega obdobja je bil ob Kantu predvsem Lessing (1729–1781). Iz Nemčije se je to gibanje selilo v Avstrijo, kjer je bilo podrejeno potrebam državnih reform. Eden glavnih predstavnikov avstrijskega

razsvetljenstva je bil Joseph von Sonnenfels (Kos 2010: 64), pri katerem je na Dunaju po vsej verjetnosti poslušal predavanja tudi Anton Tomaž Linhart.

Razsvetljenski misleci so poudarjali moč razuma in izobrazbe, kar pomeni, da se je v tem obdobju korenito spremenilo tudi šolstvo, ki je bilo do takrat namenjeno predvsem cerkvenemu pouku ali tehničnemu usposabljanju v korist gospodarstva in cehov. V 18. stoletju se je razširilo na vse sloje prebivalstva in vse panoge. To obdobje je pustilo viden pečat tudi v naravoslovju in tehnologiji z Newtonom (1642–1727), Lavoisierjem (1743–1794), Sheelejem (1742–1786) in drugimi pomembnimi inovatorji na čelu. Višek širjenja znanja so dosegli francoski enciklopedisti, ki so med letoma 1751–1782 izdali zvezke slavne *Enciklopedije*, kamor so zapisali pregled znanosti in umetnosti z namenom, da bi to zbrano znanje posredovali čim večjemu številu ljudi (Škafar 1998: 40). Med enciklopediste so spadali veliki misleci tistega časa, kot so Voltaire, Montesquieu, Rousseau in Holbach, zvezke pa sta urejala Diderot in D'Alembert.

Razsvetljenske ideje so se odražale tudi v evropski politiki. Takšna je bila na primer ideja o delitvi oblasti, vendar so bile prisotne različne družbene in državne ureditve, kot so ustavna monarhija, republika, ponekod pa so vladali tako imenovani razsvetljeni absolutisti (Kos 2007: 203). Mnogi evropski vladarji so se namreč posvetovali z vodilnimi razsvetljenskimi misleci in na podlagi njihovih idej uvajali reforme na različnih področjih, s katerimi so si prizadevali izboljšati družbeni standard, pismenost in drugo. Sebi v prid so izkoristili tudi radikalne razsvetljenske ideje, uperjene proti cerkvi. Najpomembnejši tovrstni absolutistični vladarji in vladarice so bili Marija Terezija, Jožef II., Friderik II. Veliki, Katarina II. Velika in Kristina Švedska. V tem obdobju so postale aktivne tudi skrivne prostozidarske lože, v katerih se je zbiralo svobodomiselnost (moško) prebivalstvo in širilo razsvetljenske ideje.

Toda razsvetljenstvo je že med sodobniki naletelo na hudo kritiko, bodisi ker so mislili, da je bilo po svojem temeljnem hotenju zmotno, bodisi ker so temeljna načela razumeli enostransko, ali pa ker v praksi naj ne bi bilo dovolj dosledno. Nekateri izmed kritikov so bili Burke, de Maistre in Bonald, Goethe, Coleridge, Carlyle, Guizot in Hegel, John Stuart Mill in drugi. Katoliška cerkev je v 19. stoletju na prvem vatikanskem koncilu obsodila razsvetljenstvo kot izhodišče moderne nevere, nihilizma in anarhije, drugi vatikanski koncil v 20. stoletju pa je potrdil razsvetljenske ideje, kot so svoboda mišljenja, verska strpnost, človekove pravice in svoboščine ter avtonomnost znanosti in umetnosti (ibid.: 202).

Razsvetljenske ideje so tudi v 19. in v 20. stoletju vplivale na evropsko kulturo in oblikovale politične, socialne in kulturne ideologije.

2 RAZSVETLJENSTVO NA SLOVENSKEM

Na Slovenskem razsvetljenje velja za prelomno obdobje, saj se je knjižna dejavnost v tem času razmahnila in prvič ni bila več vezana zgolj na verske in poučne potrebe in namene. Razsvetljske ideje so se neizbrisno vtisnile v slovensko kulturo (ibid.: 201). V tem času je pri nas začela nastajati sodobna slovenska književnost. Prvi jo je začel razvijati ognjevit pesnik, dramatik in zgodovinar Anton Tomaž Linhart (1756–1795), ki je najpomembnejši predstavnik razsvetljenstva na Slovenskem. Čeprav je na omenjenih področjih objavljaj v nemščini, se je v slovensko literarno zgodovino zapisal s prevodoma dveh komedij, Beaumarchaisove *Le mariage de Figaro ou la folle journée* in Richterjeve *Die Feldmühle*; v slovenski prostor je vnesel evropske razsvetljske ideje (Šrmpf 2018: 23). V času razsvetljenstva se je rodila slovenska narodna zavest, ki se je potem dokončno izoblikovala v romantiki s Prešernom (Paternu 1989: 732).

Razsvetljsko obdobje na Slovenskem lahko razpremo precej široko, in sicer med letnicama 1750 in 1830 (Pogačnik 1995: 12). Slovensko razsvetljenje je potekalo v treh etapah. V prvi se je izoblikoval osnovni prerodni in izobraževalni program in začelo se je pospešeno izdajati nabožno slovstvo v narodnem jeziku, za kar so si prizadevali Pohlin, Japelj in kasneje Ravnikar. V drugi etapi se je slovenski jezik razširil na vsa področja javnega delovanja, v tretji pa so se začele oblikovati obrobne slovenske pokrajine, ko so posamezni avtorji posnemali dogajanje na Kranjskem in se odločili za prvi tip razsvetljskega programa (Škafar 1998: 22). Ravnikarja skupaj s Kopitarjem, Primicom, Jarnikom in Metelkom prišteva k predromantiki, ki se je v Evropi pojavila takoj po razsvetljenstvu ali celo skupaj z njim, na Slovenskem pa se je razvila po letu 1810.

Leta 1768 je Marko Pohlin (1735–1801) izdal prvo znanstveno slovnico slovenskega jezika, *Krajnsko gramatiko (Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben)*. Ta letnica predstavlja začetek slovenskega razsvetljenstva, ker je z njim povezana v smislu narodnega preroda (Kos 2010: 66). Pohlin je za izhodišče svojega knjižnega jezika določil ljubljanski sociolekt in ga postavil za normativno obliko v svoji slovnici, zanjo pa izbral nove grafemske različice (Škafar 1998: 23). Slovenska različica evropskega razsvetljenstva je bila usmerjena v narodni preporod. Pohlin se je s svojim programom boril za enakopravnost slovenskega jezika in si prizadeval za razvoj slovstva za izobražence (posvetne pesmi) na eni in kmečko prebivalstvo (nabožne pesmi) na drugi strani (ibid.: 24). Vendar pa Pohlin še ni bil pravi razsvetljenec, saj je bil po svoji miselnosti in političnem nazoru še vedno blizu baroku. Pravo razsvetljenje se začne uveljavljati v Zoisovem krogu okrog leta 1780, vrh doseže naslednje desetletje, potem pa upade. Do leta 1810 se nadaljuje

z Vodnikom in se po mnenju Kosa (2010: 67) konča s Zoisovo in Vodnikovo smrtjo leta 1819.

Slovenski razsvetljenci so se zbirali v krožkih, kjer so spodbujali preporod slovenskega naroda in njegove kulture. Krožke so vodili najbolj agilni in tudi zelo ugledni pristaši slovenskega razsvetljenstva (Kenda 2007: 150). Tak primer je bil Pohlinov krožek ali Kumerdejeva filološka akademija, ki si je prizadevala obuditi delo prve ljubljanske Akademije delovnih Ljubljancanov, najznamenitejši pa je bil Zoisov krožek, v katerem so proti koncu 18. in v začetku 19. stoletja delovali vsi vidnejši slovenski razsvetljenci (Škafar 1998: 20). Zois je bil najizrazitejši slovenski razsvetljenec, ki je deloval kot mentor, kritik in je usmerjal člane svojega krožka. Spodbujal je nastanek slovenske slovnice, slovarja, zgodovinopisja, sam pa je prevajal arije italijanskih opernih predstav v Ljubljani. Njegovo najpomembnejše ohranjeno besedilo so pisma Vodniku in Kopitarju, v katerih razpravlja o vprašanjih kulture, slovstva in naravoslovja na Slovenskem (Kos 2010: 73). Nekateri pomembni razsvetljenci iz Zoisovega krožka so bili na primer Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik in Jernej Kopitar. Člani takih krožkov so verjeli v moč razuma, izobraževanja, tehnološki napredek ter tako naravnali svoje delovanje, kar pa se je odražalo tudi v literaturi. Vedno so bili v medsebojnih stikih in preko voditeljev krožkov prav tako vzdrževali stike s pomembnimi somišljeniki po Evropi (Škafar 1998: 20).

Za slovensko književnost je razsvetljenje pomembno zato, ker se v tem času končno začne razvoj posvetne književnosti. Pred tem je bila slovenska književnost izrazito verskega značaja. Posvetno fazo slovenščine oziroma novodobno slovensko književnost v 18. stoletju in začetku 19. stoletja je sprožila francoska revolucija in njeno razsvetlensko duhovno zaledje (Paternu 1989: 731). Pod vplivom evropske književnosti slovenski razsvetljenci v slovensko slovstvo začnejo uvajati posvetno liriko, epiko in dramatiko. Najprej se je pojavila lirika s pesniškim zbornikom *Pisanice*, ki ga je med leti 1779–1781 izdajal urednik Janez Damascen Dev. Pesmi pa so poleg njega pisali Pohlin, Mihelič, Vodnik in drugi. Toda *Pisanice* so bile le delno razsvetljenske, saj so vsebovale pesniške zvrsti baročno klasicističnega pesništva in rokokoja, v nekaterih pa je prisoten tudi vpliv predromantike. Slovenska lirika je dosegla vrh z Valentinom Vodnikom, ki se je pod Zoisovim vplivom oddaljil od Pohlinovega baročnega klasicizma in usmeril v razsvetljenski klasicizem v zbirki *Pesme za pokušino*, ki je izšla leta 1806 (Kos 2010: 67–79). Poleg tega je zbiral slovenske ljudske pesmi, izdal več knjig za šolo in začel izdajati prvi slovenski časopis, *Lublanske novice* (Kenda 2007: 150). Napisal je prvi slovenski učbenik *Pismenost ali gramatika za prve šole*, ki je izšel leta 1811, kasneje pa je postal tudi prvi ravnatelj ljubljanske gimnazije.

Proznih besedil je bilo v tem obdobju manj, imamo zgolj nekaj poučnih povesti, najbolj zaznamovana pa je bila dramatika, z Linhartovima prevodoma komedij

Županova Micka in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. *Županova Micka* je bila uspešno uprizorjena leta 1789 in njena uprizoritev označuje rojstvo slovenskega gledališča. Za književnost v obdobju razsvetljenstva je značilno, da išče povezavo med klasicistično in predromantično poetiko, vendar slovenski jezik še ni bil zrel za višjo kvaliteto knjižnega jezika (Paternu 1966: 2).

Jernej Kopitar je bil v tistem času zelo znan jezikoslovec, ki je leta 1808 izdal slovensko znanstveno slovnico, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, ki pa je bila tako kot Pohlinova napisana v nemškem jeziku (Kenda 2007: 150). Kopitar velja za enega od utemeljiteljev slavistike, saj se je oddaljil od Pohlinovih načel in zagovarjal, da mora biti slovničar empiričen opisovalec dejanskega jezika in zakonov. V uvodu slovnice je predstavil svoj kulturni program in pozval Slované, da se združijo in skupaj razvijejo znanost in umetnost. To je želel doseči preko skupnega črkopisa. Zahteval je tudi, da se slovenski jezik očisti germanizmov in tuje skladnje na osnovi kmečkega jezika (Kos 2010: 82).

Čeprav so razsvetljski misleci precej poudarjali napredek v dojemanju umetnosti, so še vedno poudarjali vzgojno in poučno naravo literature. Menili so, da je preprostega bralca najprej potrebno vzgojiti, to pa je mogoče zgolj tako, da mu približajo jezik in temo. Delo razsvetljencev je bilo usmerjeno v vzgojo in izobraževanje kmeta, saj so kmeti predstavljali veliko večino slovenskega prebivalstva. Tako je nastalo veliko učbenikov in knjig za kmete. Ustanovljale so se nedeljske ali ponavljalne šole, nastajali so učbeniki, tudi Danjkov abecednik, ki so pomembno vplivali na razvoj slovenskega učnega jezika (Škafar 1998: 21–22).

V obdobju razsvetljenstva je slovensko ozemlje zaznamovala vladavina v prejšnjem poglavju omenjenih habsburških vladarjev, Marije Terezije (1740–1780) in Jožefa II. (1780–1790), ki sta uvajala številne reforme. Zrahljala sta oblast deželnih fevdalcev, omajala papežev vpliv na avstrijske škofije, oslabilo cerkvene redove, ustvarila centralizirano administracijo in omogočila liberalno gospodarstvo (Kalan 1979: 54). Med njune reforme spadajo tudi splošna šolska obveznost, kar je ena od najvažnejših pridobitev razsvetljenstva na Slovenskem (Bojc 1974: 10). Eden od vodilnih osebosti pri organiziranju osnovnega šolstva na Kranjskem je bil jezikoslovec in prevajalec Blaž Kumerdej (1738–1805), ki je pisal na dunajski dvor in predlagal uporabo deželnega jezika v šolah in tiskanje knjig v tem jeziku ter izpostavil potrebo po abecedniku (Gabrič 2009: 9). Po končanem šolanju prava na Dunaju ga je cesarica Marija Terezija imenovala za ravnatelja ljubljanske normalke, ki je bila osnovana leta 1773 (Bojc 1974: 8). Tudi Anton Tomaž Linhart se je zavzemal za šolstvo, tako da je, med drugim, predlagal ustanovitev osrednje znanstvene biblioteke (Kalan 1979: 55).

Za razliko od šolstva, pa habsburška razsvetljena absolutista nista bila naklonjena gledališču. Jožefinske reforme so oslabile cerkvene bratovščine, ki so prirejale cerkvene igre v slovenščini, da bi privabile čim več gledalcev, cerkveni dostojanstveniki na Slovenskem pa so bili tesno povezani z visokim plemstvom po avstrijskih deželah in zato ni bilo potrebe po javnih nastopih v slovenščini, temveč so ti potekali v nemščini. Prve spodbude za javno nastopanje v slovenščini se začnejo s Zoisovim krožkom, predvsem po Linhartovi pridružitvi (ibid.: 43–47), čeprav so prve religiozne in pasijonske igre uprizarjali že veliko prej.

Obdobje razsvetljenstva se po nekaterih prepričanjih na Slovenskem končuje šele z izidom *Kranjske čbelice* leta 1830, ko je Prešeren objavil *Slovo od mladosti*, pesem, ki je zaznamovala začetek slovenske romantike (Kenda 2007: 150). Nekatere razsvetljenske ideje so se v slovenski kulturi ohranile tudi v 19. in 20. stoletju. Slednje so se manifestirale v tradicionalizmu, liberalizmu, demokratizmu in nazadnje v socialna in socialistična gibanja. Posamezne razsvetljenske značilnosti, kot so svobodomiselnost, ateizem, odklanjanje krščanstva opevanje tehnologije in vera v človeško dobroto so prisotne v delih Trdine, Gregorčiča, Aškerca, Kersnika, Tavčarja, Cankarja kot tudi Prešerna (Kos 2007: 205).

Kar se tiče jezika bi z nekaj besedami lahko rekli, da se je slovensko razsvetljenstvo začelo z vzklikom Marka Pohlina »*Ne sramujmo se svojega jezika!*« (1786) in končalo z ugotovitvijo, da se *Jezik slovenski lahko obrača, / sladko da pesem in gladko povest* (avtor tega navedka je B. Potočnik, najdemo pa ga v pesmi *Spodbod na kranjske rojake*, ki je nastala nekje okoli leta 1830). Zanimiv pa je kontekst, v katerem so nastale Pohlinove besede. Avtor govori o položaju slovenskega jezika, ki se ga ljudi sramujejo, on pa zagovarja dejstvo, da položaj slovenskega jezika ni tako slab, kakor se splošno misli. Slovenskemu jeziku pravi *materinščina*, medtem ko ljudem, ki ga govorijo, pravi *rojaki*. Pohlin je ponosen na slovenski jezik, ki je bil v tistem času še v nastajanju, in želi pomagati, da bi napredoval. Po njegovem mnenju se napredek lahko doseže le s slovnico, ki jo imenuje »ljubezen do domovine«, in jo vidi kot »korist za domovino« (Pogačnik 1995: 19–20).

3 PRIMERJAVA RAZSVETLJENSKEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM IN V FRANCIJI

Kot sva omenili v poglavju o razsvetljenstvu v Evropi, je imelo razsvetljenstvo skupne značilnosti, vendar je v različnih državah dobilo svoje posebnosti, zaradi številnih družbeno-političnih dejavnikov. V tem poglavju se bova posvetili primerjavi razsvetljenstva na Slovenskem in v Franciji. »*Ni mogoče trditi, da obstajajo med francoskim in slovenskim razsvetljenstvom bistvene razlike. V drugačnih socialnih,*

kulturnih, jezikovnih in političnih okoliščinah je razsvetljenska miselnost rodila drugačne sadove» (Škafar 1998: 53).

Skupna ideja evropskega obravnavanega evropskega gibanja je razsvetljeni človek. Ta ideal so si prizadevali doseči razsvetljenci (malo)meščanske struje in vladarji ter s tem spremeniti družbo. Razsvetljenec naj bi bil filantrop in hkrati delaven, skromen in strpen, s svojo aktivnostjo pa si prizadeva delati za skupno dobro družbe (ibid.: 38–39). Vendar pa se lahko zaradi socialne razslojenosti med nosilci razsvetljenske miselnosti pojavijo tudi razlike. Tak primer sta na primer Voltaire, ki je bil pripadnik visokega meščanstva, Rousseau in Diderot pa malomeščanskega obrtništva. Do podobnih razhajanj prihaja tudi na Slovenskem, kjer Zois pripada visokemu meščanstvu, Linhart izhaja iz dobro situirane (malo)meščanske družine, Vodnik pa iz skromnejšega stanu. Posledično se je Zois štel k zmernemu razsvetljenstvu, ki je bil bližji Voltairu, saj sta oba izhajala iz podobnega stanu (Kos 2007: 203). Na Zoisa je pomembno vplivalo angleško in francosko razsvetljenstvo in v njegovi znameniti knjižnici je imel shranjena dela francoskih in drugih vodilnih razsvetljencev (Kos 2010: 73).

Na splošno lahko trdimo, da sta razsvetljenstvo in revolucija v Franciji pomembno vplivala na to gibanje na Slovenskem in prebudila idejo snovanja slovenskega naroda. Razsvetljenstvo pri nas navadno povezujemo s francosko revolucijo, z Napoleonom in Ilirskimi provincami, saj se je v tem času slovenščina uveljavila kot učni jezik v osnovnih šolah (Škafar 1998: 36–37). Razsvetljenstvo na Slovenskem je bilo usmerjeno predvsem v oblikovanje knjižnega jezika in posvetne književnosti (Paternu 1989: 732).

V Sloveniji poznamo razsvetljensko književnost, v Franciji pa predvsem razsvetljensko filozofijo. Francoski razsvetljenci so večinoma kritizirali oblast in družbeno ureditev, medtem ko na našem ozemlju to ni bila osrednja tema, saj je bil bistven problem jezik in prek njega boj za prebujenje naroda. Kljub temu pa je potrebno omeniti, da so v tem času v Franciji prav tako veliko preučevali jezik in dialekte, kar je razvidno iz velikega števila novih slovníc. Ravno v času revolucije je najbolj viden jezikovni prepad med vodstvom revolucije v Parizu in narodom, ki ne razume jezika revolucionarjev. Henri Grégoire se je v Franciji zavzemal za odpravo različnih dialektov in uvedbo enotnega jezika, priporočal pa je tudi pomenostavitev francoskega jezika, ki je poln posebnosti, da bi bil lažje učljiv, kar je v skladu z razsvetljensko logiko (Škafar 1998: 35–46).

Podobno je pri nas deloval Kopitar, ki se je zelo zanimal za francoščino in dialekte. Tako kot Grégoire v Franciji, je razumel potrebo po izobraževanju preprostega ljudstva. Po eni strani je jezik dojemal kot predmet znanosti, po drugi strani pa

kot sredstvo za prenašanje znanja. Kopitar se je zavzemal tudi za nov črkopis, ki bi zamenjal do tedaj uveljavljeno bohoričico, kar lahko primerjamo z Grégoirjevimi prizadevanjem za poenostavitev francoščine. Zapleten črkopis je ovira med različnimi jeziki in narodi ter nasprotuje čim hitrejšemu pridobivanju znanja za vse sloje prebivalstva, kar je v nasprotju z razsvetljskimi težnjami (ibid.: 51).

Slovenski razsvetljski misleci so dobro poznali druge evropske avtorje razsvetljskega gibanja in njihova dela, ki so pomembno vplivala na razvoj razsvetljenstva na Slovenskem. Med drugim lahko omenimo vpliv Montesquieuja na Linhartovo mišljenje o narodnem prerodu. Francoski filozof zagovarja stališče, da »narava poklanja enako človeško dostojanstvo vsem svojim otrokom«, podobno temo pa najdemo tudi pri Linhartovem *Matičku*. Drug vpliv francoskega razsvetljenstva na Linharta je viden v *Županovi Micki*, za katero nekateri pravijo, da je nastala zgolj pod vtisom francoske revolucije, drugi pa, da ima že kar prikrita revolucijske težnje (Paternu 1989: 743–746).

V Sloveniji štejemo razsvetljenstvo za protiversko gibanje in ga povezujemo z ateizmom, kljub temu da je med slovenskimi razsvetljenci veliko katolikov in celo duhovnikov. V Franciji so bili razsvetljenci deloma še vedno deisti, deloma pa so že prešli k materializmu in ateizmu (Kos 2010: 64). Razsvetljenstvo v Franciji je bilo usmerjeno proti Cerkvi kot ustanovi, saj je francoski kler v drugi polovici 18. stoletja dosegel višek korupcije. Hkrati je potrebno poudariti, da je vpliv krščanstva in razsvetljenstva vzajemen. Številni vplivni razsvetljenci na Slovenskem so bili namreč hkrati duhovniki, šolniki in jezikoslovci. Kljub temu pa v Sloveniji navadno poudarjamo negativno plat povezanosti Cerkve in šole. Pomembna razlika v tem času na Slovenskem in v Franciji je bila, da so slovenski župniki nadzorovali moralo učiteljev, francoski župani pa so morali pisno potrjevati, da duhovniki njihove občine pridigajo izključno v francoskem jeziku (Škafar 199: 40–51).

Skupna povezava med francoskim in slovenskim razsvetljenstvom je osnovnošolska izobrazba, ki je temelj vsega razsvetljskega sistema. Kot smo omenili že v prejšnjem poglavju, je bilo na slovenskem ozemlju, zahvaljujoč reformam razsvetljenih absolutistov Marije Terezije in Franca Jožefa II, leta 1774 uvedeno obvezno splošno šolstvo, ki je pomembno vplivalo na izobrazbo slovenskih kmetov in poznejši razvoj slovenskega jezika. V Franciji je bila osnovna šola vse do leta 1882 neobvezna in je le bolj ambiciozne prebivalce pripravljala na srednjo šolo, kmečko prebivalstvo, ki ni razumelo francoščine, pa otrok ni pošiljalo v osnovne šole. Nasprotno pa visokih in tehničnih šol v Franciji takrat ni primanjkovalo. Tako kot na Slovenskem so tudi v Franciji vse do leta 1871 šolstvo nadzorovali duhovniki (ibid.: 47–50).

Francoska revolucija ni naenkrat uresničila vseh ciljev razsvetljencev, temveč se je nadaljevala skozi vse 19. stoletje, vplivi razsvetljenstva pa so vidni tudi v 20. stoletju. Prav tako velja omeniti, da so razsvetljenske ideje na slovenske kraje prišle zlasti preko Nemčije in Italije že pred francosko revolucijo in jih ne moremo enačiti zgolj z njo (ibid.: 53).

4 ANTON TOMAŽ LINHART (1756–1795)

V tem poglavju se bova osredotočili na delo in življenje najpomembnejšega slovenskega razsvetljenca Antona Tomaža Linharta. Paternu (1989: 732) Linharta označi kot prvo svobodnejšo osebnost slovenske literature. Po njegovem mnenju je Linhart radikalno prebil tradicijo duhovne institucijske vezanosti na Cerkev, kar je v skladu z razsvetljenskimi načeli. Linhartovo delo je bilo nedvomno večstransko, saj se je preizkusil v pesništvu, prevodoslovju, dramatik in zgodovinopisju. Njegova najpomembnejša dela so drama *Miss Jenny Love* (1780), pesniška zbirka *Cvetje s Kranjskega* (1781), prevoda *Županova Micka* (1789), *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790) in zgodovinopisni *Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije* (1788–1791) (Kos 2010: 74).

Rodil se je 11. decembra 1756 v Radovljici, kjer je tudi začel hoditi v šolo, kasneje pa je bil dijak na jezuitski gimnaziji v Ljubljani. Šolal se je tudi v stiškem samostanu, iz katerega je kasneje izstopil, da bi nadaljeval študij upravnih ved pri znamenitem profesorju Josephu von Sonnenfelsu na Dunaju. Ko je odhajal iz samostana, se je izrazito posvečal kulturi in literaturi, še posebej dramatik (Kenda 2007: 162). Na Dunaju, kjer je živel od konca novembra 1778 do avgusta se je pridružil družbi prostozidarjev (Paternu 1989: 733). Ukvarjal se je z jeziki in gledališčem, stanoval pri plemičih in svojo nemško žaloigro *Miss Jenny Love* natisnil v tujini, da bi se izognil cenzuri. Prav tako je s plemiško podporo izdal pesniški zbornik *Blumen aus Krain (Cvetje s Kranjskega)* (Kalan 1979: 11). Študij je pozneje opustil in se vrnil v Ljubljano, kjer je delal v škofijskem arhivu. Bil je okrožni šolski komisar in vse do svoje smrti opravljal delo tajnika gubernija (v stari Avstriji je to bila višja upravna enota). Pomembno je poudariti še to, da se je Linhart v funkciji krožnega šolskega komisarja veliko boril za razvoj obveznega osnovnega šolstva. Ne smemo pozabiti, da ima Linhart največ zaslug za ustanovitev licejske knjižnice, ki predstavlja začetek današnje Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (Zwitter 1957: 2). Alfonz Gspan Linhartu pripisuje tudi zasluge za obnovo filozofskega in razširitev visokošolskega študija po zgledu avstrijskih univerz (Kalan 1979: 13).

Kakšen pa je bil Linhartov odnos do velikih težav svojega časa? Zagotovo vemo, da je bil od trenutka, ko je zapustil samostan, nasprotnik menihov in je z leti postal

izrazit prosvetljenec, nimamo pa prave podlage, da bi lahko trdili, da je bil Linhart ateist. Vemo pa, da je umrl brez cerkvenih zakramentov (Zwitter 1957: 2). V pismih prijatelju Martinu Kuraltu je napisal, da po izstopu iz samostana »vdihava svoboden zrak«. Linhart je v skladu z razsvetljenjskimi nazori človekovo svobodo, srečo, lepoto sveta in pravico do uživanja postavljajal na prvo mesto (Paternu 1989: 733). Obstaja tudi vprašanje Linhartovega odnosa do francoske revolucije in do demokracije, ki ga je potrebno ločiti od odnosa do svetovnega nazora. Nimamo neposrednih virov glede Linhartovega stališča do francoske revolucije, saj ni napisal ničesar proti ali v prid francoski revoluciji, verjetno tudi zaradi svoje funkcije. V času med 1789–1791 je Linhart izdal prevoda dveh komedij, v katerih lahko opazimo protifevdalne in protinemške ideje. To je bil čas germanizatoričnih tendenc jožefinske politike in njihova delna ukinitvev v času Leopolda II. Njegov prvi dramski prevod v slovenščino je *Županova Micka*, ki so jo leta 1789 prvič uprizorili na odrskih deskah Nemškega gledališča v Ljubljani. Gre za prevod igre avstrijskega dramatika Josepha Richterja z naslovom *Die Feldmühle (Podeželjski mlin)*. Njegov drugi dramski prevod je *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, ki je izšel kmalu po *Županovi Micki* (Kos 2010: 75), leta 1790. Podrobneje ga bova obravnavali v naslednjem poglavju

Linharta štejemo za očeta sodobnega slovenskega zgodovinopisja zaradi *Poskusa zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije*, ki je izšlo v dveh knjigah (ibid.: 76). V tem zgodovinopisnem delu je pisal tudi o zatiranju kranjskih Slovanov, njihovem odporu proti vojaški konskripciji in o njihovi krvoločni naravi. Linhart je torej v svojih delih izražal odpor proti vladajoči politiki, vendar je moral, ker je bil na položaju uradnika, tudi popuščati in se podrežati (Zwitter 1957: 4), bil je v zelo nezavidljivem položaju. *Poskus zgodovine* predstavlja zgodovino slovanskih prednikov Slovencev od začetka do časov, ko so bili pod Franki. Linhartovo zgodovinopisno delo predstavlja velik odmik od personalno-politične in cerkvene zgodovine in premik k narodni, civilizacijski in tudi vsenarodni zgodovini, kar je značilno za razsvetljenjske historiografije (Paternu 1989: 742), prav tako gre za prvi znanstveni poskus zgodovinopisja na slovenskih tleh. Delo se konča z naselitvijo Slovencev v novi domovini. Zlasti pomembna sta predgovora, v katerih razloži, da je uporabil empirično zgodovinopisno metodo in predstavi svojo ugotovitev, da je Avstrija zaradi velikega števila slovanskega prebivalstva slovanska država (Kos 2010: 76).

Glavni pomen Linhartovega dela najdemo na področju kulturnega ustvarjanja. Okoli leta 1781 se je odločil, da bo postal nemško-kranjski pesnik in postal ključni član Zoisovega krožka. Linhart je najbolj znan po prevodih dveh komedij, vendar ne smemo pozabiti na to, da je bil tudi pesnik in med drugim tudi zgodovinar (Zwitter 1957: 5). Umrl je v Ljubljani leta 1795 zaradi počene aorte, dočakal pa ni niti 40 let.

5 TA VESELI DAN ALI MATIČEK SE ŽENI

Ta veseli dan ali Matiček se ženi je prevod komedije *Figarova svatba* (v francoščini *La folle journée ou le mariage de Figaro*), ki jo je napisal francoski komediograf Pierre Augustin Caron de Beaumarchais (1732–1799) (Kenda 2007: 159). Izšla je leta 1790, vendar ni bila takoj uprizorjena (Paternu 1989: 746). Da gre za prevod ni sporno dejstvo, je pa razlage potreben delež, ki ga je Linhart vložil v predelavo izvirnega besedila. Literarna zgodovina je preučila vrsto formalnih, vsebinskih pa tudi dramaturških sprememb (Kos 1931: 40). Linhart je še v podnaslovu odkrito priznal, da gre za prevod, saj zapiše, da je komedija »obdelana« po prej omenjeni Beaumarchaisovi komediji. Slednja je bila po večletnih težavah s cenzuro krstno uprizorjena leta 1784 v Parizu. Komediji so nasprotovali Ludvik XVI., Jožef II. in Napoleon, ki jo je poimenoval »revolucija na pohodu« (Paternu 1989: 746). To poseganje v prvotno fabulo, t. i. oblikovalno prakso, je bilo v 18. stoletju kar razširjena praksa (Pogačnik 1995: 167, prim. Šrimpf 2018: 105–107). Linhart je spremenil kraj dogajanja, socialno raven in ljudski jezik, in sicer je prenesel dogodke iz francosko-španskega plemiškega sveta v nižji svet takratnega kranjskega plemstva in tudi nacionalne različnosti plemičev s pripadniki nižjega družbenega sloja, tj. s kmeti. Opustil je tudi veliko satiričnih in kritičnih komentarjev, ki niso bili aktualni za takratno slovensko družbo in katere cenzura ne bi nikakor dopustila. Linhart se je lotil tudi krajšanja številnih dejanj. Črtal je posamezne prizore, številne osebe in tudi nekatere ideološko obarvane odstavke (Kos 1931: 39–40). Linhart je torej komedijo prilagodil slovenski kulturi, saj se celotno dogajanje odvija na slovenskem podeželju, v njej nastopa plemstvo in služabniki, podomščil pa je tudi vsa osebna imena. V dogajanju so celo vpletene navade, narečno izražanje in vsi jezikovni problemi, ki so bili značilni za tedanji slovenski kulturni prostor. V komediji lahko opazimo temeljno razsvetljsko idejo: uporabo razuma, ki pa ni odvisna od socialnega statusa posameznika (Kenda 2007: 159). Omenjeno Linhartovo delo je na slovenski prostor prineslo presenetljivo količino kritičnega, svobodomiselnega in demokratičnega duha. Linhart je svojo kritiko usmeril v staro fevdalno oziroma patrimonialno sodstvo in njegovo birokracijo. Zavzemal se je za jezikovne pravice Slovencev na njihovem območju. Skozi komedijo se prepleta filozofija narodne kot tudi osebne enakopravnosti in svobode (Paternu 1989: 747), pri čemer pa je jasno, da vsi naštetih poudarki izhajajo iz izvirnika in je bila pri tem ključna Linhartova prevajalska gesta (prim. Dolar 2019: 137).

Številne spremembe Linhartovega dela lahko strnemo v nekaj točk, med katerimi so najpomembnejše zmanjšanje števila oseb, skrajšanje celotnega besedila, strnitev posameznih prizorov in lokalizacija prizorišča nekje na Kranjskem. Pomembno je poudariti, da je moral avtor iz lokalizacije oziroma podomščitve prizorišča, posledično

skrajšati ne samo osebje in besedilo, ampak tudi vse ostale razlike, kot so na primer preprostejša psihologija in besedna dialektika oseb itd. (Kralj 1953: 476); vseeno spremembe v naših očeh ne presegajo tega, kar razumemo pod prevajalskih delom.

Linhartov prevod pa obenem uvaja marsikatero spremembo, s katerimi je delo pridobilo »novo dramaturško lice«, ki je precej drugačno od izvirne komedije. Izvirnik je obsegal 190 strani, medtem ko jih Linhartovo delo šteje zgolj 90. Linhart je okrnil kompleksnejše dialoge in odstranil veliko likov. Beaumarchaisov jezik je bil zelo samovšečen in virtuozen, zato ni bil primeren za kranjsko graščino, tako kot ni bil primeren za naše takratno meščanstvo, kateremu je pripadal Matiček (Kralj 1953: 477). Linhart je ustvaril svoj jezik: znebil se je izbrušene salonske francoščine, da bi lahko uvedel narečno obarvan jezik. S tem odmikom je njegovo delo dobilo bolj humorno podobo (Kos 1931: 41). Linhartov jezik ni purističen, temveč »dialoški jezik,« saj zajema gospodarski visok jezik, povprečni meščanski in kmečki govor kot tudi žargon in vulgarne izraze. V tem se kaže jezikovna živost (Paternu 1989: 748). Pomembno je poudariti še dejstvo, da je Linhart v svojem prevodu spreminjal ali opuščal podrobnosti in s tem včasih tudi ublažil erotično obarvanost francoskega izvirnika. S tem so erotična razmerja v slovenskem prevodu preprostejša in postavljena v tako rekoč bolj regularne in normativne okvire (Kos 1931: 41). Ena od najpomembnejših sprememb je preobrazba glavnega junaka. Francoski lik, Figaro, v nekaterih pogledih predstavlja dekadentneža in intelektualca, Matiček pa preprostega pripadnika nižjega sloja (ibid.).

Po mnenju Pogačnika (1995: 167) Linhartovo delo predstavlja nekaj revolucionarnega, saj se v njem objektivna kritika družbi z osebno polemiko. Poleg tega to delo zaznamujeta paradostični humor in mojstrska karikatura. Linhart s pomočjo prevoda oz. priredbe kritizira odvetniški poklic, sodstvo in slovensko uradovanje, poleg tega pa predstavlja stanje šolstva in kmetovo vso večjo družbeno samostojnost. Na tak način Linhart dobiva vlogo družbenokritičnega opazovalca in analizatorja.

Matiček je delo, ki kaže »*tolikšno dramaturško spretnost, karakterno in miljejsko prirodnost in kulturo, ki v naši poznejši dramski literaturi nima primere*« (Kralj 1953: 478). Paternu (1989: 748) *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* označi za najpomembnejše besedilo slovenske razsvetljenske književnosti, ki hkrati najboljšje predstavlja vpliv francoske revolucije v slovenski književnosti 18. stoletja.

Ob ukvarjanju s temo razsvetljenstva, zlasti razsvetljenstva na slovenskih tleh in z raziskovanjem Linhartovega dela sva spoznali, kako je obdobje razsvetljenstva zaznamovalo slovensko kulturo ter kako pomembno vlogo je Anton Tomaž Linhart igral v razvoju slovenske posvetne književnosti. Dejstvo, da je s prevodom sprožil

njen razvoj, poudarja pomembnost prevajalskega poklica, ki je velikokrat spregledan. Ker je bil Linhart dober prevajalec, se je zavedal, da mora besedilo približati slovenskemu bralcu, da ga ta lahko razume, zato se je odločil za priredbo. Spoznali sva, da si Slovenci zaradi Linhartovega pomembnega vpliva na razvoj slovenske književnosti lastimo Matička in Županovo Micko in ju ne obravnavamo kot prevoda, temveč kot Linhartovi drami. To nas namreč zmotno učijo že od osnovne šole naprej. Ko sva v okviru sejma Liber.ac leta 2018 s skupino študentk Oddelka za prevajalstvo prevajali komedijo *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* v moderno francoščino, sva se soočali s podobnimi težavami kot Linhart, saj sva morali besedilo ponovno prilagoditi ciljni kulturi s spremembo časa in kraja dogajanja ter lastnih imen. Anton Tomaž Linhart je s prevodom Matička evropske razsvetljenske ideje prenesel na slovenska tla, ki so pomembno vplivale na razvoj slovenskega naroda.

LITERATURA

- Bojc, Etbin, 1974: Začetni razvoj osnovnega šolstva na Slovenskem. *Kronika* (Ljubljana), letnik 22, številka 3, str. 179–189.
- Dolar, Mladen, 2019: *Uprizarjanje konceptov. Spisi o umetnosti*. Ljubljana: Maska.
- Gabrič, Aleš, 2009: *Šolanje in znanje na Slovenskem v izziivu 20. stoletja*. Znanstveno poročilo, 11/09 Pedagoški inštitut, Ljubljana (zanj Mojca Štraus).
- Kant, Immanuel, 1987: Odgovor na vprašanje: kaj je razsvetljenstvo? *Vestnik Inštituta za marksistične študije*, letnik 8, številka 1, str. 9–13.
- Kenda, Jakob, 2007: *Od branja do znanja: književnost 2: učbenik za slovenščino v 2. letniku srednjega strokovnega izobraževanja*.
- Kos, Janko, 1931: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kos, Janko, 2007: Učinek razsvetljenskih idej na slovensko kulturo. *Glasnik slovenske matice*, letnik 29/31, številka 1/3 (2005–2007), str. 201–206.
- Kos, Janko, 2010: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- Kralj, Vladimir, 1953: Gledališče - Anton Tomaž Linhart: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. *Naša sodobnost*, letnik 1, številka 5. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-ZB487XZ7>.
- Paternu, Boris, 1966: Razvoj in tipologija slovenske književnosti. *Jezik in slovstvo*, letnik 11, številka 8, str. 246–252.
- Paternu, Boris, 1989: Francoska revolucija in slovenska literatura. *Sodobnost* letnik 37, številka 8/9, str. 730–752.
- Pogačnik, Jože, 1995: *Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- Škafar, Vinko, 1998: Dajnkov zbornik. V *Bogoslovni vestnik*, uredila Marko Jesenšek in Bernard Rajh, 133–137. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Šrimpf, Urban, 2018: *Vloga prevajalca v razsvetljenstvu in prevodno vzpostavljanje književnih zvrsti*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Zwitter, Fran, 1957: Anton Tomaž Linhart in njegovo zgodovinsko delo. *Naša sodobnost*. letnik 5. številka 1. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-D61UFSCT>.